

AZ OLASZ SZOCZIALIZMUS.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

VI.

A nemzetközi szocializmus fejlődésének folyamán rövidesen beleütközik az agrárproblémába. A mezőgazdasági technika modern vívmányai az utolsó évtizedek művei és midőn Marx megírta Kapital-ját, még az általa megfigyelt, haladott angol mezőgazdaság is csak kis részben ment át azon a technikai forradalmon, melyet a növénytermelés és állattenyésztés Liebignek, Darwinnak, Pasteurnak, Solarinak és másoknak köszönhet. A gazdasági mechanika a talaj tökéletesebb művelését, kihasználását, a termés okszerűbb letakarítását, feldolgozását és szállítását tette lehetővé. A hol ez a forradalom még alig ment végbe, mint pl. Dél-Olaszországban, Marx jövendölése beteljesült, a birtoknak csak két formája van: latifundium és törpebirtok. A középbirtok elenyésző. A birtokos középosztály, a landlords vagy magyar nemes-gazda típusa ismeretlen, a tőkés concentratio megy a maga útján a kollektivismus felé. Arturo Labriola szerint a tőkés mezőgazdaság elkerülhetetlen létfeltétele a mezei munkás nyomora. Nem hiszi, hogy életképes a szociálreform az adott mezőgazdasági rend keretében. Hivatkozik Angliára, hol J. Arch küzdelme a mezőgazdasági munkabérek emelése érdekében nem járt a remélt eredménnyel, Német- és Ausztria-Magyarországra, melyeknek egyes részeiben a parasztok munkabéreit a Basilicata és Szardinia szántóvetői sem irigyelnék meg s végül Kautskyra, a ki azt állítja, hogy a mezőgazdaság elhanyaglik és a maga sorsát visszatükrözi a munkásosztály létfeltételein. Labriola szerint a föld, mely járadékot fizet birtokosának, hasznot haszonbérletjének, adót az államnak és uzorát az uzorásnak, kénytelen lenyomni a paraszt munkabérét a minimumra és utóbbiak meg-

váltásához nincs egyéb eszköz, mint: a *magántulajdon helyettesítése a kollektív tulajdon által*. Valóban, az olasz latifundiumok termései ép oly maradi színvonalon mozognak, mint a túlságosan elaprózott törpebirtokoké. A földjáradék alacsony, de a birtok nagy terjedelme kiegyenlíti. A földadó 6.48 líra hektáronként, kétszerese Németalföld vagy Franciaország és nyolcszorosa Anglia hektáronkénti földadójának. 1871 óta az állami földadó 22 millióval csökkent, de a községi és tartományi pótdadók 50 millióval emelkedtek. *Quod non fecerunt barbari, fecerunt barberini*, sóhajt fel Gatti. Ma egy milliárd tiszta jövedelemből elfizet az olasz föld

az államnak ..... 106.625,456 lírát

a községeknek..... 80.669,069

a tartományoknak 54.000,000

összesen 241.294,525 lírát

azaz mintegy 24%-át tiszta jövedelmének. Ehhez járul, hogy egyes vidékeken a 25%-os pénzzel is örül a mezőgazda. Labriola állítása tehát, látszólag, szilárd alapra támaszkodhatik. Az olasz birtokososztály kénytelen megzsarolni munkásait a mai technika, a mai adórendszer, a mai kamatláb mellett, melyeknek következtében a legszebb szoeziálreform is csak írott malaszt marad. Es látjuk egyben, hogy a Mezzogiorno parcellázási kísérletei megghiúsulnak. Nincs középút, csak latifundium és proletariátus. Midőn Marx a Kapital III. kötetében az agrárrevolúciót az ipari fejlődés analógiájára formulázta, mintha e pontban Dél-Olaszország egy részének sorsát mondotta volna el.¹

De nem igazolja Marx elméletét az olasz mezőgazdaság fejlődése a következő pontokban:

1. A Mezzogiorno latifundiumai nagyobb részben történelmi, praekapitalisztikus keletkezésűek. Ha a szicíliai latifundiumok genesisét vizsgáljuk, látjuk, hogy túlnyomó részben háborús foglalások és donatiók eredményei. E körülmény a kis- és nagybirtok harcának szemléletét jóval szűkebb körre szorítja.

¹ Ezzel nem azt akarnók állítani, hogy Marx agrárszociáлизmusának akárcsak kiindulópontja is elfogadható. Az ipari termelés formálható nyersanyagai helyett itt eleven organismusokkal van dolgunk, melyeknél a kifejtett munka minősége és mennyisége és másrészt az elért eredmény minősége és mennyisége közt bajos megközelítő normatívumot elképzelni (gondoljunk csak az állatgondozásra, a kapásnövényekre, a gyümölcsfákra, a természet szeszélyeitől való függetlenségre stb.).

2. Az agronomia fejlődése óta bizonyos, hogy a birtokok fokozatos cenzuralizációja nem eredményezi szükségképpen a föld fokozatos kiszorolását. A nagybirtok is csak a bérmunkást zsarolja ki szükségképpen, utóbbinak nem fizeti vissza a szolgáltatott erőt, mint a hogy okszerű, műtrágyás és öntözéses szabad gazdálkodás mellett visszapótolja vagy előlegezi a földnek.

3. Olaszország mezőgazdaságának maiglan nem a bérmunkás a túlnyomó számú művelője, számuk 3 millió, míg a saját földjüket *megművelő* kisbirtokosoké 1.325,079 a részesgazdáké 1.035,339 s a bérlőké 401,643 (8 éves kortól felfelé). S ha a birtokosok összes számát tekintjük, azt találjuk, hogy a hivatalos adatok 1882-ben 3.500,000, 10 évvel utóbb 4.500,000 és 1899-ben 4.860,000 birtokosról szólnak.¹ Nem következett tehát be az, a mire Kautsky is konkludál: a kisbirtok alkonya. Ellenkezőleg. Olaszországban az izolált és nehéz viszonyokat sínylő kisbirtok, nem csökkent számban, sőt emelkedést mutat. A kapitalizmus gyermekkorát éli az olasz nagybirtokon, központosító hatása még gyenge ott is, hol győzne a kis üzemmel való mérkőzésben.

4. Arra a kérdésre, vajjon a kis-üzem mezőgazdasági kollektivizmus esetén nélkülözhető-e, az olasz agrárfejlődés tagadó választ ad. A szőlő-, gyümölcs-, olaj- és kerti-termelés eredményesebb kis-üzemben, vagy hegyes vidéken. A kollektivizmus és a kis-üzem között elméletileg sincs immanens ellentmondás, vélik az olasz szociálisták.

5. Marx és Engels kiadták a jelszót: »világ proletárijai egyesüljetek!« A Federazione italiana dei Consorzi agrari jelszava: »Agricoltori di tutta Italia unitevi!« »Európa egyik sarkától a másikig, kiált fel Maggiorino Ferraris, egy új erő, úgyszólván egy új hit sugárzik ki abból a szóból, hogy *mezőgazdasági szövetkezet*. Ferraris az államot szeretné az olasz szövetkezeti hálózat élén látni: »un ordinamento agrario amministrativo del regno.«² E szövetkezeti hálózatokkal szemben Marx elmélete meghaladott. A kooperáció éppen azokat a technikai vívmányokat közvetíti a kis-üzemnek, melyekről Marxnak még nem lehettek megfigyelései. Az extenzív kisbirtok és extenzív nagybirtok nehézkes harcát felváltja az intenzív gazdálkodás

¹ Még ha a szaporulatot (megbízható adatok híján csak hozzávetőleg) a birtokelaprózásnak tulajdonítjuk is, annyi kétségtelen hogy csökkenés semmiesetre sincs.

² M. Ferraris. Di una riforma agraria. Nuova Antologia. 1899 nov. 16.

harcza az extenzívvel szemben tekintet nélkül a birtok terjedelmére, mely a termelési ágakkal, de nem a jövedelmezőséggel kerül kölcsönhatásba. Bizonyos mérvű munkafelosztás létesül kis- és nagy-üzem között, különböző, terjedelmöknek megfelelő termelési ágakhoz fordulnak. A nagybirtok nem képes pl. olajtermelésben versenyezni az arányosan belterjes kisbirtokkal, viszont fölözi az utóbbi által felmutatott eredményeket a gabonatermelés terén.

Mindezek alapján Gatti¹ felveti a kérdést, létezik-e valójában, mint speczifikum, az a tünemény, melyet *agrárszocializmus* névvel jelölnek. Felelete a következő: Mint *czél* nem létezik, mert szocializmus csak egy van, az összes termelési eszközök (gyár, bánya, föld stb.) társadalmivá tétele. Mint *eszköz* létezik, mert megjelöli a mezőgazdaság viszonyaira sajátos technikai feltételeket, gazdasági irányokat, társadalmi fordulópontokat a szocializmus fejlődésánál szemben. A marxista nemzetgazdák tévedése abban csúcsosodik, hogy összetévesztették a cél egységét az eszköz egységével. Szerintök a gazdasági fejlődés a régi feudális gazdálkodásból a jövő kollektivistá gazdálkodáshoz *egyetlen* úton jut el és ez a jelennek tőkés gazdálkodása. Ma ez, Gatti szerint, csak az ipari fejlődésre áll meg, de nem a mezőgazdasági fejlődésre, mely napjainkban a múlt feudális gazdálkodásból a jövő kollektív gazdálkodásához nem egy, hanem *két* úton halad: 1. a birtok tőkés központosítása, 2. a birtok szövetkezeti társulása útján. Mindkét fejlődés lassú, ellentétben az ipari kapitalizmus gyors revolúciójával, hacsak előre nem látható forradalmi erők gyorsítólag itt is közbe nem lépnek. Gatti tehát a földműves-szövetkezetet átmenetnek tekinti a kollektivizmus felé, míg Kautsky és Vandervelde szerint átmenet a kapitalizmus felé² és De Rocquigny szerint fentartja és kiterjeszti a kisbirtokot. *A szétforgácsolt emberi akaratok koncentrációja közös akarattá a tőkés és szövetkezeti gazdaságrendszer azonos jellemvonása, de egyben mértföldmutató a kollektivizmus felé, melynek alaptendenciája ugyanez.*

Az elméleti állásfoglaláson kívül tanulságos az olasz agrár szocializmus politikai praxisa. Az 1896-iki flórenczi kongresszusról ered a földműves-propaganda hivatalos formulázása. Azokban az országokban, melyekben a kisbirtokos elem a szavazók jelen-

¹ G. Gatti: *Agricoltura e socialismo*. Milano—Palermo 1900.

² Az 1892. berlini szocz. kongresszus ezt mondja ki: meg kell ingatni a hitet, mintha a szövetkezetek a tőkés termelési rendszer megszüntetésére képesek volnának (Nossig: *Die mod. Agrarfrage*. Berlin—Bern 1902.)

tékeny hányada, melyekben (Francia-, Olasz-, Magyarország) a proletariátus zöme az agrár-rétegekből ered, a szocializmus kezdettől fogva kénytelen leszámolni a földjéhez görcsösen ragaszkodó kisbirtokossal, a ki sok helyütt, mint Velence tartományban, »úgyszólván a kisbirtok mártírja.« Némely olasz szocialista jellemzőnek tartja, hogy egy Asti mellett tartott gyűlésen a kisbirtokosok azt kiabálták: »*abbasso la nostra proprietà!*« De szabad-e az ilyen problematikus kivételből egyetemes következtetést levonni? S hogy a szocialista szavazók nevezetes hányada eredt észak kisbirtokosai köréből, nem inkább az általános természetű elégedetlenséget bizonyítja-e s azt az egyetemes rokonszenvet, melyet a minimális program még konzervatív tudósokban is keltett (Villari)?

De még az ipari szocializmus klasszikus földjén, Németországban is ütött az óra, midőn a marxizmusnak le kell számolnia az agrár-rétegek tendenciáival. Az ipari proletariátus politikai és gazdasági vívmányait veszélyezteti és megghiúsíthatja az agrár-tömeg, mint az uralkodó osztályok rendelkezésére álló holt massa. A kapitalista államszervezet gerincze a szervezetlen paraszt-osztály. Ez adja a katonákat, ez választja a Mezzogiornon és Poroszországban a reakció képviselőit. Önön sírját ásta meg az ipari szocializmus, midőn számításában csak másodlagos helyet adott a parasztságnak. Az ipari proletariátus legalább is annyira rá van utalva a mezőgazdasági proletariátusra, mint megfordítva. A míg a tömeg-szugesztio kénye-kedve szerint vezeti a parasztságot, az ipari proletariátus minden vívmánya (általános választói jog, munkás-szervezetek, gyülekezési- és sajtó-szabadság) a hatalom ólomsúlyával temethető el. Az ipari szocializmusnak tehát még a nagyiparos országokban is létérdeke az agrár-rétegek megnyerése. Mit szóljunk akkor Olaszországról, melynek ipara még csekély és lakosságának 66.2%-a a földből él?

A flórenczi kongresszus határozta el *legha di resistenzák* széleskörű alakítását főleg a részes munkások közt helyzetök megjavítása, nevezetesen az ellenőrizhetetlen mellékszolgáltatások eltörlése érdekében. Szembeállítják a munkás munkaerejét a munkaadók mezőgazdasági szerződéseinek zsaroló kénytelenségével és biztosítani akarják a részes paraszt jogát, mely szerint övé szükséges létminimumának határáig az elsőbbség a munkája által létrehozott javak felett. A *legha di resistenzák* mélyebb alapozását a bérek alacsonyága lehetetlenné tette.

Mentől alacsonyabbak a bérek, annál ritkább az ellenállási liga, gyakoribb északon és jóformán ismeretlen a déli tartományokban, melyekben a részes munka különben sem oly általános, mint Észak- és Közép-Olaszországban. A leghák az utolsó időben nagyszerű haladást mutattak. 1901-ben még senkisémmel tagadta az északi mezőgazdasági munkabérek rohamos emelkedését. Ez évben 704 földműves-szervezet ismeretes közel másfélszáz ezer taggal, páratlan terjedelmű agrár-sztrájkokat szerveznek s javarészből jelentős sikerrel. 1902 elején az eredményen buzdulva már 975 szervezet van 185 ezer taggal. Ez év végén 1235 liga 228 ezer taggal. A siker most már nem általános, sok leguha egy-egy sztrájk után — feladatát jól-rosszul elvégezvén — feloszlik és a munkaadók az első meglepetésből felocsúdva maguk is szervezkedni kezdenek.

A flórenczi kongresszus óta lefolyt szocialista és agrár-szocialista nemzetgyűlések, valamint a híres minimális program idevágó nevezetesebb tendenciái a következők:

1. Az olasz szocializmust általában s az agrárszocializmust különösen illuzóriussá teszik a déli agrár-tömegek, mint a reakezió hátvédei. Az összes politikai pártok (Sonninótól Colajanni-ig) zászlajukra írták a *Mezzogiorno* kérdését, mint az olasz agrárprobléma lényegét. Szicília szocialistái hevesen sürgették a dél speciális bajainak orvoslását. *Turati* azt feleli, hogy szocialista birtokpolitika számára hiányzik délen az erre alkalmas munkástömeg. Mi tehát az olasz szocializmus teendője a Sud praekapitalisztikus maradiságával szemben? Első sorban törekedni kell, hogy alacsonyabb gabonavámok által a latifundiumokat belterjesebb gazdálkodásra szorítsák és cooperatio útján ugyanezenre vezessék a kisbirtokost és kisbérletet. *Bensing* adatai szerint¹ Németország művelhető területe, ha csak felét művelhetnék is modern gazdasági gépekkel, 800 millió márkán felüli jövedelmi többletet hozna a mai jövedelemhez képest.

A *Mezzogiorno* egy részének hármastörtevényes vetésforgója mellett 100 hektár területet 3—4 munkás megművel, a mai észszerű norfolki rendszer mellett ugyanezen terület megmunkálása 24 munkást igényelne. A belterjesebb gazdálkodás természetes munkabéremelő és eredményében a nemzeti gazdagságot is növelné egy olyan országban, melynek hektárja még mindig csak 11 hektoliter gabonát és 14 hl. tengerit terem átlagban.

¹ Der Einfluss der landw. Maschinen auf Volks und Privatwirtschaft. 1898.

A nemzeti vagyon emelése demokratikusabb adópolitikát tesz lehetővé, míg a külterjes gazdálkodás alatt Arturo Labriolának igaza van, hogy az adófizető föld képtelen a munkás helyzetén javítani.

2. Kívánatosnak látszott e szellemben a műveletlen területek (*terre incolte*) kisajátítását és a munkásszövetkezetekre való bízását követelni, bár az ez irányú gyakorlati kísérleteket kevés siker koronázta.

3. Az olasz szocializmus elméletileg is csak újabb időben foglalkozik a mezőgazdasági proletariátus egyik legnevezetesebb tünetével: az *emigrációval*. A belső vándorlás inkább északon erős, míg délen nincs meg a mezei proletariátusban a bevándorlási ösztön az ipar és munkaalkalom nélkül szűkölködő városi centrumokba. A külső emigrációval szemben az olasz szocializmus állásfoglalása nem állhat egyébben, mint hogy a mezőgazdasági proletariátus helyzetének javulása fordított arányban fog állni az emigrációval, azaz, hogy nincs szükség a kivándorlásra, mint munkabérjavítóra, hanem munkabérjavulásra van szükség, mint a kivándorlást meggátló tényezőre. A hol azonban az emigrációnak (mint helyenként északon) a túlnépesedés az oka, a szocialista pártnak meg kellene fontolnia, nem lenne-e célirányos a kormány által inaugurálandó egészségesebb birtokmegosztás kiegészítéséül a fölös népességet a kevésbé népes birtoktestekre eltelepíteni. Ellenségei szemére vetik a szocialista pártnak, hogy azért törődik oly keveset a kivándorlás kérdésével, mert nincs belőle politikai haszna.

4. *Szociálreformok.* a) *Speciális bajok.* A Pó völgyéből Szakadt ki Szicília után a modern olasz agrárszocializmus. A rizstermelés (mely itt ma már — szerencsére — kimerítette a földet) megszarolta és tönkretette az emberanyagot, melyet mocsárláz, pellagra, elmebaj, tüdővész segít degenerálni. Sokszor térdig vízben dolgoznak itt a munkások kora hajnaltól s a bolognai kongresszus mind ez ideig hiába követelte, hogy a rizsföldeken legfeljebb 7 órán át tartson a munka s csak napfelkelte előtt egy órával legyen megkezdhető. A munkások hálólhelyei távol vannak a munka színhelyétől, levegő alig járja, nincsenek nem szerint elkülönítve, szennyesek. Ezek és hasonló különleges bajok figyelmeztetik az olasz agrárszocializmust, hogy igaza van a földjét szántogató Tolsztojnak: dogma nélkül kell segíteni a bajon ott, a hol és akkor, a mikor a baj jelentkezik, olyan eszközökkel, melyek az adott esetben a legalkalmasabbak

b) Általános szociálpolitika. Ennél a pontnál elébb méltatni kell Arturo Labriola fent idézett véleményét, mely szerint a földjáradék, profit, uzsora és földadó négyesszövetsége lehetlenné teszi az agrárproletariátus evolutív emelkedését. Ha e tétel megáll, az utolsó hét év kongresszusi és parlamenti munkája meddő volna a közeljövő sok reményével egyetemben s a sokat gúnyolt »riformette« e ponton hitelöket vesztenék. Világos azonban, hogy a szociálreform az említett, négyes haszonvétel egy-egy részét szolgáltatja át a proletárnak s nem jár a föld újabb megterhelhetésével. *Minden életképes szociálreform egy kisajátítás.* A munkásvédelem költsége, a szerződések szabályozása a földjáradék és a profit egy darabját, a cooperatio az uzsora kamatját s a demokratikus adó- és vámpolitika az egyenes és közvetett adók keserves líráit szerzik vissza az alsó néposztályoknak. De vajjon nem marad-e a szociálreform a gazdaságilag és szellemileg ijesztően elmaradt délszaki parasztság sorában írott malaszt? Nem nyomja-e le még jobban létminimumát? Hogy ez meg ne történhessék, arra csak egy út van: *politikai és gazdasági szervezés*, vagyis öntudatra és ellenállásra ébresztés egyrészt és a szolidaritást és belterjes gazdálkodást teremtő szövetkezés másrészt. Tömegszuggesztio helyett gazdaságilag független, meggyőződésében öntudatos munkásosztály teremtése a déli agrárszocializmus legrealisabb programja. Hatalmas tere maradt a szociálreformnak az agrárszerződések törvényes szabályozásánál,¹ beleértve a truck-rendszer és az egészségtelen munkáslakások eltörlését. Az igazságügyminiszterium már ki is dolgozta az idevágó törvényjavaslatot. Az agrár sztrájkok hallatlan sűrűsége készítette *Bacelli* földmívelési minisztert a probi viri kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat benyújtására, melyet a szocialista-párt évek óta sürget. Az öregség biztosítása, a vasárnapi munkaszünet, a munkaidő korlátozása a jövő agrárszocialis reformtervei.

5. A *földműves-cooperatiókra* csak mint átmeneti alakzatokra tekint az olasz agrárszocializmus. De törvényes közbelépéssel (örökösödési törvény megváltoztatása) nem óhajtja a veszendőt fenn tartani. A kapitalizmus felszívó ereje ellen — felismervén annak végzetszerűségét — *contradictio in adiecto* volna küzdenie. De a holtkézi és más *történelmi keletkezésű* nagybirtokokkal szemben álláspontja homályos. Ezek nyilván nem a tőkés központosítás

¹ Articolì s. contratti agrarii form. cL commissione Parlamentäre. 1. Gianturco: Sul contratto di lavoro. Napoli, 1902.

végzetszerű eredményei s a Gatti által megjelölt két ösvényen innen állanak. Terjedelmök Olaszországban jelentős s a szocializmus még mindig nem nyilatkozott végleges határozottsággal, mi a programmpontja a történelmi latifundiummal szemben? Az állami kisajátítás és nyomában állami üzem, bérbeadás vagy parcellázás? Nagy a földéhség, növekszik a kivándorlás¹ és ósdi gazdálkodásában stagnál a holtkézi latifundium. A kérdés égető és a régtől várt feleletnek nem kell számba vennie az eleven élet követeléseivel szemben szürke teóriákat.

VII.

Az olasz szocialista-párt legújabb fejlődésének kodifikálása a *programma minimo*, melyet a nemzeti tanács 1895-ben állított össze, végleges elfogadásra azonban csak öt évvel később került. A *programmá massimo* továbbra is a termelési eszközök kisajátítása a politikai demokrácia és az osztályharcz útján. De e maximális program megvalósítása a neo-szocializmus többé-kevésbé gondosan titkolt köztudalmában mindinkább ad Graecas calendas halasztódik. A modern olasz szocializmus quintessentiája, hogy *a cél is valami, de a fejlődés minden*.

A szocializmus hirdetői gyakran tapasztalták, hogy leglelkesebb hallgatóik nem mindig érettek a végezel felfogására. Szicíliaiban a *fasci* vezetői a kollektívizmust hirdették, hallgatóik pedig elkészítették a földek felosztásának tervrajzát. A programmá minimo-nak még ma is van ellenese a pártban, de számuk megfogyott. A konzervatív *Villari* tanár is azt mondja róla,² hogy minden jóérzésű ember elfogadhatja e programmpontok legnagyobb részét. A programmá minino három részre szakad: az első politikai, a második gazdasági, egészségügyi és közoktatásügyi, a harmadik adminisztratív reformokat követel.

Az első rész kívánja a korlátlan suffrage universellel politikában és közigazgatásban. Indemnitást a képviselőknek. A gyülekezési és sajtószabadság korlátainak megtörését. Az állandó hadsereg helyettesítését népfelkeléssel. Politikai és közigazgatási *referendumot*. A két nem jogi és politikai egyenlőségét.

A második rész főbb követelményei a következők: Teljes sztrájkszabadság. A vasutak, bányák, hajózási eszközök állami

¹ Az amerikai Unióba — az Immigration Bureau jelentése szerint — 1902-ben 68 ezerrel több olasz vándorolt be, mint az előző esztendőben

² Nuova Antologia 1899. XI. XII.: „il maggior numero puo essere accettato da tutte le persone di buon senso.”

kisajátítása és kezelése. Egységes progresszív adóreform az indirekt adók eltörlésével. A kultusz-kiadások eltörlése. A közteher kamatainak mérséklése. Nyolcz órai normális munkanap. Bérminimum. Egymásutáni 36 óra heti munkaszünet. A nők és gyermekek munkájának szigorúbb megrendszabályozása. Az éjjeli munka eltörlése, kivéve az elkerülhetetlen közérdek eseteit. Egészségügyi és ipar-felügyelők a munkásosztályból. Kötelező világi oktatás és a tanítók helyzetének javítása. University Ext.

A harmadik rész lényege: a gáz, ivóvíz, tramvay, villamos világítás stb. községi kezelése. Demokratikus adópolitika a fogyasztási adók eltörlésével. Munkásbarát intézkedések a községi munkák- és vállalatoknál. A fenyűzési kiadások eltörlése és a jótékonyság reformja. Mezőgazdasági és ipari munkáskamarák létesítése és segítése. A szegény iskolásgyermekek ingyen étkezése és felruházása.

A végleges szövegezésben (1900) a harmadik rész helyébe általános elvi álláspont rövid körvonalozása került, melynek lényege a municzipális szabadság és a decentralizáció.

Pelloux bukása után a szocialista képviselők száma megkétszereződik. Északon Milano, Turin, Mantua, Alessandria, Verona, Genua, Flórencz, Eavenna, délen Palermo, Messina, utóbb Nápoly szocialista képviselőt választanak, Livornóban, Comóban, Piacenzában tekintélyes kisebbségek vannak. 1900-ban megalakul a mérsékelt ellenzékbelől a demokrata színezetű *Zanardelli-kabinet*, melynek legagilisebb és leggyakorlatibb tagja Giolitti belügyminiszter. A megerősödött szocialista-párt tehát hozzáfoghatott volna a minimális program első két részének megvalósításához annál is inkább, mert a párt soraiban tekintélyben és tudásban kiváló férfiak jelennek meg a parlament porondján; *Ferri*, *Turati* és *Costa* mellett ott látjuk *Ettore Ciccottit*, *Gerolamo Gattit*, *Arturo Labriolát*, *Prampolinit*, *Trevest*, *Morgarit*, *Bonomit*, rövidesen három napilapja van a pártnak: a küzdelmes időkben is mindig bátor, komoly és hű *Leonida Bissolati* szerkeszti, a csekély anyagi eszközökhöz képest mintaszerűen, az olasz szocialista párt központi orgánumát, a mérsékelt irányú »Avanti!«-t,¹ megindul a szintén mérsékelt »Il

¹ A közelmúlt váratlan fordulata, hogy a forradalmi szocialisták passzivitása és a mérsékelt északiaknak a milánói „Il Tempo” körül való csoportosulása deficitbe sodorta a népszerűséget sohasem hajhászó „Avanti!”-t. Bissolati és az eddigi szerkesztőség kilépett és „Lantern” címen alapított mérsékelt lapot, míg az „Avanti!” Ferri kezébe került. Az olasz sajtóviszonyok valószínűvé teszik, hogy a szecsesszió meggyógyítását a *materiálisticus determináltság* mindkét részen rövidesen elvégzi.

Tempót Milanóban, míg a camorrismus könyörtelen ostora, a nápolyi »Propaganda« Ferri irányához áll közelebb. A párt tudományos folyóiratai a »Critica Sociale« (Turati) és »Il Socialismo« (Ferri). Fényes nevű tudósok és költők csatlakoznak a párthoz: Cesare, Gina és Paola Lombroso; Guglielmo Ferrero; Teresa Labriola, a római egyetemen a jogbölcselet magántanára; C. Vivanti, ugyanott a kereskedelmi jog rendes tanára; Einandi és Soldi tanárok; — a költők közül De Amicis, Guerrini, Pascoli stb. — A párt az 1900. római kongresszuson szervezkedik. Eltörli a költséges és lassú nemzeti tanácsot és helyébe intéző bizottságot választ, melynek 11 tagjából ötöt a parlamenti csoport küld ki saját kebeléből, ötöt az évi kongresszus választ, a tizenegyedik az »Avanti!« igazgatója. A vezetőség az ipari centrumból, Milánóból a politikai centrumba, Rómába tette át székhelyét. A gazdasági szervezetek központi képviselőre Milánó székhelylyel *segretario economico*-t létesítenek (Cabrini). A kisbirtok kérdésében a kongresszus már csak az adatgyűjtés szükségességét hangoztatja és reméli, hogy ennek alapján később a kollektív földtulajdon gondolata átvihető lesz a kisbirtokos vérébe és elérheti a megvalósulás feltételeit.

A párt így megalakulván, bevonul a parlamentbe, hol zömét teszi az Estrema Sinistrának és jelentős tényezőjét a kormánytöbbségnek. A győzelmes párt feje felett azonban felhő borongott, keserű csepp vegyült a diadal poharába: a szétszakadás veszedelme intransigensek és opportunisták között. Két éven át a párt (sok derék tevőleges munkáját nem kicsinyli senki) erejének javát, keserűségének tüzet, a propaganda és ékesszólás fényhatásait és az elmék finom ösztöneit pazarolta e belviszályra. A minimális program első két részének megvalósítására tehát valójában csak most kerülhet a sor.

A harmadik résznek, minekelőtte pozitív munkához fog, előbb heraclesi munkát kellett elvégeznie: a *camorrismus* elpusztítását. A camorrismus (Szicíliában mafia) belenyúlt az olasz közélet minden rétegébe a nápolyi kerítőktől a miniszterekig ezernyi hírneves és névtelen, tehetséges és tehetségtelen katonájának szerzett a büntető-törvénykönyvbe ütköző előnyöket. A szicíliai gulyás rablógyilkosságának, mint Crispi bankmanipulációinak a solidaris elnézés, a legfelsőbb körökig nyúló bűnpártolás egyképen biztosította a menekvést. Óriási cooperációja volt ez a szennynek és a bűnnek. A ki az érdekszövetkezettel szembe mert szállni, vagy csak kívül maradt rajta, kitétte magát

annak, hogy a camorra vagy mafia elteszi láb alól (Notarbartolo), vagy legalább is tönkreteszi anyagi lételetét, családi tűzhelyét és kizárja minden közhivatalból és a közösség minden vállalatából. Dél-Olaszország bankjai, bíróságai, municzipiumai jó részben kezökben voltak s a rendőrség — legaljasabb támasza az üzelmeknek — szemet hunyt. A szocialista-pártnak, jelesen a nápolyi »Propaganda«-nak férfias bátorsága és töretlen hűsége, a közvélemény keserű feljajdulása és az új kormányrendszer becsületes jóindulata kellett hozzá, hogy a darázsfészekbe kemény marokkal bele merjenek nyúlni. A rothadás oly mély és terjedelmes, hogy a hősies munkának még ma sem szakadt vége. A cammorismus Dél-Olaszország történelmi keletkezésű csomópontjaiban, nevezetesen a királyság legnépesebb városában, Nápolyban vert gyökeret. E város proletariátusa sem az ipari revolúció, sem az agrár-evolúció következménye. Milánó, Turin, Bari, Palermo proletárjait a munkaalkalom és a jobb megélhetést biztosító gyáripar sodorta a falukból a városokba, míg az olasz ipari bérmunkásság zöme kisebb helyeken oszlik el. De a történelmi keletkezésű városok — Róma, Nápoly, Velence — ipar híjján szűkölködnek és nem tudják táplálni alsóbb néprétegeiket, melyek számára a munkaforrásokat csak a jövő építheti ki. Az ipari csomópontokban a gyáriparhoz épült a város, a történelmi centrumokban a város várja a gyáripart. Tragikusan nagy stílben emlékeztetnek utóbbiak egyes olasz helyiérdekű vasutakra, melyek — Gatti szerint — kezdettől fogva üresen vágtatnak végig a pályatesteken, nem lévén egyéb rendeltetésök, mint meggazdagítani a vicinális építési vállalkozókat. A proletariátusnak, melyet itt szemlélhetünk, kevés köze van a kapitalisztikus forradalomhoz, inkább praekapitalisztikus proletariátusnak nevezhető, mely tehetetlenül vergődik a sárban, mint nyesett szárnyú óriás madár. A létminimum és morálminimum ilyen körülmények között a lehető legaljasabb. Hosszú időn át — belföldiek és idegenek — minekutána megcsodálták Nápoly öblét, undorodva siettek el e lézengő, elvadult, minden aljasságra kész, kizsákmányolásban mohó proletárok közül. De a társadalomtudomány nem követheti őket, hanem keresi a mélyen rejlő okokat, melyek egyazon talajban törzsökössé és sudárrá növesztik a pálmát és aljasságban és rothadásban feledik az embert. Keresvén az okokat, a tudomány bonczkése nem ismer megrettenést, sem utálatot, követi e lazzaronik ősi közmondását: »a piazzán mindenkire egyformán süt a nap.«

Az olasz szocializmus ebben a szellemben bolygatja a nápolyi kérdés«-t. A »Propaganda« — nem egyszer túlzott szenvedélyvel és alaptalan személyes támadásokkal — felrázta az olasz közvéleményt a Nápolyban folyó gazdálkodás iránti közönyéből. A kormány Saredot küldi ki királyi biztosnak, ki vaskezii, pártatlan bírónak bizonyult. A mit feltárt, párját ritkítja a modern európai városok közigazgatása történetében. A budget kiadásainak csak $\frac{1}{3}$ -a produktív természetű s a nép érdekeit szolgáló tételek aránytalanul alacsonyabbak, mint Rómában, Milanóban vagy Turinban. Az 1899-iki városi költségvetésben a bevételek 65%-a közvetett adókból származik. Saredo tömeges adattal bizonyítja jelentésében, hogy közmunkát vagy városi vállalatot egy esetben sem adtak ki vesztegetés nélkül. A gáz- és közvilágítási társulat minden szerződés meghosszabbításnál megtömte a városatyák zsebeit. Hatalmas befolyások következtében akárhányszor felmentettek a vesztegzár alól pestises vidékekről érkező hajókat, nem törődve azzal, hogy Európa lakosságának millióit veszélyeztetik. A városi rendőrség jobb állásait csak pénzért lehetett megkapni. Mathilde *Serao*, a regényíró, 200 líráért közvetített kisebb rendőrségi előléptetést, 1000 líráért minisztériumi házmesterséget, férje 30,000 lírát kapott a közvilágítási társulattól, 18,000-et a közúti vasúttól befolyásának hathatós alkalmazásáért.¹ A nápolyi sajtó csekély kivétellel megfizetett szolgálja volt az érdekek szövevényes cooperációjának, a bérencz toll cinikus vakmerőséggel tömjénez és terrorizál. Egy nápolyi lap főszerkesztője 30,000 lírát kapott a gáztársulattól; a nápolyi lapok késhegyig menő harcza Saredo ellen nem szorul megvilágításra. Miként Saredo szenátor közel háromezer oldalra terjedő parlamenti jelentésében kimutatja, Di Sandomato herczeg, a nápolyi tartomány feje, főleg a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmával pénzeket utalványoztatott ki magának »saját szegényei« számára, ezek között voltak a »haza árvái«, kikről utóbb kitűnt, hogy prostituáltak. A szegénygyámolításra szánt összegeket, a mennyiben a felső hatóságok el nem kezelték, kortesszolgálatok jutalmazására fordították és a tartományi tanács tagjai között tisztakezű ember csupán elvétve akadt. Mindezt és ehhez hasonlókat vagy ennél súlyosabbakat, mint egykor a Bourbonok fehér lilioma alatt, most a »nemzeti egység« köpenye mögé bújva követték el Nápolyban oly időkben,

¹ *Serao* nemrég kijelentette egy hírlapíró előtt, hogy nem rokonszenvez a szocializmussal és mindenképen veszedelmesnek tartja. Mi sem érhetőbb.

midőn a felső város sikátoraiban és tömött pinczelakásaiban a ragályos betegségeknek, főleg a tüdővésznek, vérbajoknak és venerikus bántalmaknak egyre gazdagabb volt tizedelő aratásuk és világszerte közmondásos lett Nápoly éhezőinek halálos nyomora. Valóban nem ez volt ama »nemzeti egység,« melyről Dante álmodott! A szocialista-párt tartós erkölcsi hitelképességet nyert a camorrismus, valamint a szicíliai mafia ellen (Palizzolo-pör) folytatott rendületlen harczával. A tisztító-munka után tevéleges irányba terelődik a községi szocializmus. A minimális program idevágó pontjainak megvalósítására kerül a sor, közüzemek községi kisajátításáért és munkásbarát rendszabályokért folyik a harcz. Észak-Olaszország egyes nagy ipartelepein (Capriata sull'Adda, Schio, Spezia) már huzamosabb idő óta vannak munkásház-telepek. Ujabbán Rómában, Flórenczben, Milanóban és Turinban épültek »case operale.« 1901 márczius végén nyílt meg Milanóban a londoni Rowton Houses mintájára az *Albergo popolare*, melyhez 1500 tag részjegyzéséből, alapítványokból és 200,000 líra kölcsönből teremtették össze a szükségelt 700,000 líra tőkét. Az ötemeletes hotel földszintjén az egyszerűen berendezett étterem, olvasó- és dohányzó-szobák, mosakodó- és fodrász-terem, végül az irodák vannak; ezek alatt rendeztek be fertőtlenítő-kamrát, három konyhát és czipész-műhelyt. Az emeleten 530 háló- és lakoszoba van, tiszta ágygyal, gőzfűtéssel és villanyos világítással. A szobák napi ára 50 cts., egyszerű ebéd 30, fürdő 20 centesimibe kerül. Az első tizenegy hónap alatt a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból nyolczadfélezer lakója volt az Albergo Popolarenek és rövidesen több hasonló intézményre van kilátás úgy Milanóban, mint más városokban. A községi szocializmus nyomása alatt a munkáskamarákat szubvenczióval támogatják a községek. A munkáskamarák száma 60—70, tagjaik száma meghaladja a 300,000-et, magának a milánóinak 50 ezer tagja van, míg a rómainak csak 13 ezer. Helyenkint bizonyos, erre alkalmas, üzemek kisajátítására is vállalkoztak egyes városok. Cataniában, Szicília harmadik városában, a kenyérfőzés községi kezelésben van s lehet, hogy rövidesen Palermóban is csak egy pék lesz: a város.¹ Viszont itt-ott nem egy község-tanácsosról tűnt ki, hogy a szocializmus vörös lobogója alatt

¹ Gravina nevű kis város 1903-iki költségvetésébe a szocialista tanács 5000 lírát vett fel iskolásgyermekek étkezésére; ez összeget onnan teremti elő, hogy a város világítását községi kezelésbe veszi át és ez által 6000 lírát takarít meg.

kalózkodást üz. Jelentkeznek a bourgeoisie hajótöröttjei, kik városatyai vagy képviselői mandátum elnyerése végett vallják magukat szocialistáknak. Gyakori tünet a szocialista-pártok történetében, hogy közvetlenül a választói jog kiterjesztése után a szereplésre vágyók tömegesen fedezik fel magukban a szocialista hitet és erkölcsbíráló jellemerőt. Az erők hirtelen felszabadulása sokszor túltengésre vezet, a szabadság szabadosságra.

Ezt tapasztaljuk az olasz sztrájkok újabb történetében, melynek fordulópontja a genuai sztrájkvihar. A *Saracco-miniszterium*, mely *Pelloux*-t követte, harmadszor is feloszlatja a genuai munkáskamarát. Ez idézte elő a századok óta szervezett genuai kikötői munkások nagyszerű sztrájkját, mely megbuktatta a minisztériumot és a kamaráknak és ellenállási ligáknak szabadságot szerzett páratlanul gyors diadalútjokhoz. *Giolitti* ünnepélyesen kijelenti a képviselőház előtt, hogy »a kormány megőrzi pártatlanságát a sztrájkokkal szemközt, hacsak nem járnak erőszakkal vagy a személyes szabadság megsértésével.« »A ligák törvényesek — úgymond — és a míg át nem lépik a törvény határait, a kormánynak semmi joga sincs a közbelépésre. Szükséges megmutatni az országnak, hogy a haladás és szabadság minden alakban összefér a monarchiával.«

Az 1901-ik év folyamán az olasz ipari munkabérek helyenkint 25—60%-kal javultak, közel egymillió munkás részvételével 2000 bérharcz volt s bár felerészben teljes bukással végződtek, az elért béremelkedést évi 200 millió lírara teszik. Mindazáltal — jegyzi meg az imolai jelentés — nem egy helyen tömérdek áldozat árán örülniök kellett a munkásoknak, ha a statusquo antet helyrebillentették. — A munkások szervezete e sztrájkviharban két irányban aczélosodik: 1. városi (*camera del lavoro*) 2. szakszervezetek (*federazioni nazionali*). A munkás tagja a nemzeti szakszervezetnek (legnevezetesebbek: a nyomdász-, föld-, fém-, vasúti-, tengerészeti-, állami munkások szakszervezetei) és az egy-egy városban levő szakszervezetek egyetemes testülete: a *camera del lavoro*, mely kisajátítván a munkásosztály gazdasági és szellemi törekvéseinek kielégítését és szabályozását, új társadalmi alakulat érdekes csiráját mutatja.¹ Az 1901-iki sztrájk-

¹ Így fogja fel Hegedűs Lóránt („H. Sz.« 1902. 11.) az angol Trade Unions aczélosodását. De Angliában a *nemzeti egység*, olasz földön a *városok* ősi autonómiája az új alakulások el nem haló, régi keretei. A társadalmi alakzatok is elődeik sírjai felett növekszenek, a nehézkedési törvény nem engedi, hogy *teljesen* elszakadjanak tőlük s a tavaszi sarjak az őszszel lepergett avarba fogódnak.

mozgalomnak pozitív eredményein felül, melyeknek nagyszerűsége kétségtelen, negatív eredménye is volt. 1902-ben a mozgalom elszelidül, itt-ott a munkaadók is szervezkedni kezdenek és csak a vasúti tisztviselők és munkások együttes nemzeti bérharca, mely 8 millió líra fizetésemelést eredményezett, vet egy fénykévét ez év történetére. De Polesina tartományban a munkaadók solidarisan kötelezték magukat, hogy könyörtelenül kizárják az aratási munkából a sztrájkban résztvett vagy organizált munkásokat; egyes helyeken odáig mentek, hogy a választói joggal bíró és szocialista gyűléseken megjelent munkásokat elbocsájtották. Balul végződött a flórenczi és római általános sztrájk, valamint a gázgyári munkások turini sztrájkja is és egyre erősebb a szocializmus köztudalmában a meggyőződés, hogy sztrájkhoz csak végső esetben, a körülmények alapos mérlegelése után szabad nyúlni, mert *a munkabeszüntetés kétélű fegyver* és sok esetben munkásra és munkaadóra egyaránt káros. Számba kell venni mindenekelőtt, nem lehetséges-e az ellentétek békés kiegyenlítése és e téren Milánó példáján okulva a camera del lavoro sokat tehetnek ép úgy mint a probi viri, utóbbiak főként, ha hatáskörüket kiterjesztik és ez elvben kétségtelenül kitűnő békéltető bíróságok az elhagyatott pusztákon s a mocsaras rizsföldeken is hallatni fogják a béke és méltányos józanság szavát.

Közben a munkásvédelem törvényhozó munkája még egyre emelkedőben van. Beterjesztették a vasárnapi munkaszünetről szóló törvényjavaslatot és a nők és gyermekek munkáját, melyet olasz földön mindeddig szertelenül kizsaroltak, tiltó rendelkezésekkel korlátozzák. Tudvalevő, hogy a gyermekek gyári foglalkoztatását a gépek elterjedése okozta. A gépekkel járó bizonyos másodrendű munka végzésére alkalmasnak bizonyultak azok a munkaerők, melyek gépek hiányában az egész embert igénylő termelésben csekélyebb mértékben voltak alkalmazhatók. De már elébb felhasználták őket a szervezetükbe halálos csirákat oltó bányamunkára. 1886-ban a törvény¹ eltiltja a mindkét nemű 9 éven aluli, illetve bányamunkánál 10 éven aluli gyermekek ipari foglalkoztatását. Ennél idősebb, de 15 éven aluli gyermekek foglalkoztatását csupán akkor engedélyezi a törvény, ha a kerületi egészségügyi tanács megvizsgálja az illető gyermeket és a szóban forgó munkára alkalmasnak ítéli. Veszedelmes vagy egészségtelen munkáknál (a bányák, kémiai gyárak, fém-

¹ 1. Gazzetta ufficiale 1886. N. 40.

munkák, gyufagyárak, destillatio, dohánygyártás veszedelmesebb munkáinál) 15 éven aluli gyermek csak az esetben alkalmazható, ha munkaadó a megállapított óvszabályoknak megfelelt. Végül 9—12 éves gyermekeket 8 óránál hosszabb időn át nem szabad foglalkoztatni. A törvény 50—100 lírával büntette a kihágást, ismétlődés esetében kétszeresen. A munkásvédelem bírálói rövidesen átlátták úgy az intézkedések, mint a sanctio elégtelenségét. Éveken át kísért a Turati-Kuliscioff-féle javaslat, mely a nők és gyermekek munkáját együttesen kívánná szabályozni, de a kivételes viszonyok közt hiába tér vissza újra meg újra a parlament asztalára. Az 1902-ben elfogadott törvény a gyermekek gyári alkalmaztatásának tiltó évhatárát 9-ről 12-re, bányákban 10-ről 13-ra emeli és a bányákból kitiltja a nőket, bármely korúak. A szocialista párt a 15-ik életévet kívánta évhatárukl megjelölni, eltiltván természetesen a nőket is a bányából. Megszabja továbbá az 1902-iki törvény, hogy 15 éven aluli gyermekek és kiskorú nők nem alkalmazhatók veszedelmes vagy egészségtelen munkában sem gyárban vagy bányában, sem azokon kívül, valamint eltiltja őket az éjjeli munkától. A gyermekágyas nő csak a szülés után 28 nappal alkalmazható, kivételes esetben orvosi bizonyítvány alapján már a szülés után 2 héttel. A szocialista-párt ezzel szemközt azt követelte, hogy a nőt a terhesség utolsó hat hetében s a szülést követő hat héten át ne legyen szabad alkalmazni, továbbá, hogy az állam segélypénztárt létesítsen, mely ez idő alatt az anyát rendes munkabérének 75%-ával kárpótolja. A törvény nem tűri, hogy mindkét nemű 10 éven felüli, de 12 éven aluli gyermekek napi 8 óránál, 12—15 évesek napi 11 óránál és bármely korú nők napi 12 óránál többet dolgozzanak. A törvény áthágóit minden törvényellenesen alkalmazott gyermek vagy nő után 5—25 lírával, ismétlődés esetén súlyosabban bünteti.

A forradalmi szocialisták megtámadták pártfeleiknek e törvény érdekében folytatott küzdelmét és Gina Lombroso az egész törvényt szemfényvesztésnek mondja, mert megfosztja a nőket kenyeröktől a nélkül, hogy más módon kárpótolná őket. Az olasz munkásosztály egyes városokban (Imola, Flórencz) az *éjjeli munka* korlátozása érdekében is sikeresen küzdött. A míg az ipar úgyszólván kizárólag az ország északi felére szorítkozik, e kérdés a többi nyugateurópai országokéval egy alapon oldható meg és a tropikus klíma nem játszik bele, mint döntő tényező.

VIII.

Az olasz szocializmus elméleti alapjai a kommunista kiáltvány és Marx Kapital-ja. A Critica Socialen kívül Antonio Labriola tanár egyetemi előadásai (genesi del socialismo moderno, — storia generale del socialismo — della interpretazione materialistica della storia) ismertették meg Olaszországban a tudományos marxismust.

1. A történelmi materializmusról Labriola úgy vélekedik, hogy belátható időig a tudományos abstrakcióra van utalva és nem valószínű, hogy a nagy tömegek egyetemes világnézetévé és népszerű történelemfelfogássá válják.

2. A társadalom evolúciójára nézve elismeri Labriola, hogy a hagyományok bekapcsolják jelenünket a történelem láncolatába és hogy évezredek munkája különböztet meg bennünket az állatoktól. Mosolyog a szocializmus prófétáin, a kik pontosan tudják, hogy a bourgeoisie pusztulásának órája küszöbön áll. A fejlődés tárgyilagos szemlélete nem ezt bizonyítja: az intelligenzia jelentékeny részéről egyelőre még hiába hirdetik, hogy szocialista. — Mélyen szánt Aehille Loria »terra libera« — elmélete, mely szerint a társadalmi evolúció gyökere a rendelkezésre álló szabad föld összébb szorulása. Mentől nagyobb a még birtokba nem vett föld, annál elevenebb a földesúr számára a veszedelem, hogy alárendeltjei, kik földjét művelik, felkerekednek és saját földet foglalnak. Kénytelen tehát a földesúr munkásait személytelen rabszolgaságban tartani, hogy földjének a munkáskezet biztosítsa. A mint e veszély csillapul a kultúra kiterjesztése folytán, a rabszolgaságot a jobbágyság váltja fel s midőn fogytán van a szabad föld, a jobbágyság felszabadul és megkezdődik a tőkés bérmunka korszaka. Loria történelemfelfogásának egyoldalúságára Gatti találóan mutat rá, midőn visszahelyezi a terra libera, mint gyökeres, de nem egyetlen fejlődéstényező mellé a technikai eszközök kezdettől fogva észlelhető eleven erejét.

3. A klasszikus szocializmus értékelméletét *Graziadeis* elkülöníti a Mehrwert, szerinte a genesis sorrendje folytán helyesebben: Mehrarbeit elméletétől. Az értékelmélet bukása nem érinti a többletmunka tételét, mivel az érték csak derivatív fogalom.

4. A szocializmus céljául Antonio Labriola hangsúlyozottan a termelési eszközök *demokratikus* társadalmivá tételét

jelöli meg, hogy válaszfalat építsen a reakció államszocialista kísérletei és a marxizmus között. Némely szocialistában az amorphista emlékek olyannyira kísértének, hogy ellenzik a vasutak államosítását. (Arturo Labriola.)

A történelmi materializmus az olasz elmélet minden megnyilatkozásában koncedálja, hogy a társadalmak életében a gazdasági alapból bizonyos, részben intézményes ideológiai jelenségek származnak (állam, jog, vallás, erkölcs, művészet), melyek önálló életre kapva visszahatnak ismét a gazdasági alapra, mindazáltal a társadalmi fejlődés szemléletéhez a gazdasági gyökér felkeresése nyújtja a legteljesebb és mindenkor megtalálható fonalat.

1. Az *államot* tekintve azonban éppen a modernnek felületes ideológiának tekintik annak mai formája, a monarchia ellen folytatott küzdelmet. *Kuliscioff* asszony szerint a monarchia sohasem egyéb, mint a fennálló gazdasági viszonyoknak külső kifejezője; a míg tehát a monarchia nem áll útjába a munkásság gazdasági szervezetének, nincs ok rá, hogy heves agitációt indítsanak ellene. Az olasz szocialisták — mondotta — nem cserélnék fel a mai monarchiát *Faure* köztársaságával és meggyőződésök, hogy a demokratikus államformát csak demokratikus gazdaságpolitikája teszi kívánatossá. íme: az olasz szocializmus felelete Mazzini végzavaira, melyekben hadat üzen a szocializmusnak. Másrészt világos, hogy a közjog egyéb formáiban a szocializmus sűrűn támaszkodik a tisztán ideologikus szabadelvűség és demokrácia segítségére nemcsak, hogy sikereket érjen el, de hogy az olasz nép újabbkori történetét meg tudja magyarázni. A választói jog kiterjesztése (1882) a pártot egy csapásra leterelte a forradalom útjáról, csakúgy mint a Giolitti által hirdetett sztrájkszabadság. Nem lehet ez esetek mindegyikében megállapítani, hogy az adott pillanatban a szabadelvű polgárság érdekei azonosak lettek volna a munkásosztályéval. Ez események forrásában a proletariátus gazdasági nyomásának nincs nagyobb része, mint Cavour, Garibaldi és Mazzini ideologikus hagyományának, mely az olasz értelmiség és tőkés bourgeoisie jelentős részét a munkások oldalára szólította. A nemzeti eszmét illetőleg az olasz szocializmus, mint a latin fajok szocializmusa általában, nem asszimilálta a németek idegenkedését. *Edmondo De Amicis* nem tartja inkompatibilisnak a hazaszeretetet a nemzetközi szocializmussal. »Ha úgy értelmezik a hazafiságot — mondotta — mint a francia chauvinisták, ez

semmiképen sem fér össze a szocializmussal. De *mi* a hazafiságot abban a törekvésben látjuk, hogy a haza *édesebb anyja* legyen gyermekeinek, mint a minő eddig volt.«

2. A *büntetőjog* terén Lombroso, Ferri és tanítványaik némiképp eltérő utón igyekeztek kimutatni megfigyelések ezreivel az egyéni akarat determináltságát és az átöröklött vagy társadalmi okokból fakadt társadalomellenes hajlamok fokozatos szocialis jóvátételének szükségességét.

3. A *pénzügyi jogban* a nép érdekeinek megfelelőbb adó- és vámpolitika elméleti elhelyezkedését igyekszik a szocializmus mentül tökéletesebben végrehajtani. Zanardelli a fokozatos adó elvét magáévá teszi és progresszív örökösödési adót helyez kilátásba.

4. A *magánjog* és a szocializmus viszonyáról érdekes vázlatot rajzolt meg Cesare *Vivanti*, a római egyetem szocialista tanára, az elmúlt évben tartott felavató beszédében.¹ Szerinte semmiféle erő a társadalmi alakulásokat fel nem tartóztathatja. A jog nem várja meg, a míg egyik osztály a másik felett döntő csatát nyert, hanem a jogrendszerekben bennrejlő logikai erő az első, bizonytalan és részleges győzelmeket is kifejezi és magyarázza. Megnyilvánul ez a szerződésjogban, a szakszervezeteknek és munkáskamaráknak jogi személyiségében, a munkás szervezkedési és ellenállási jogának becikkelyezésében, melylyel elszerződésének névleges szabadságát valóságos szabadság váltja fel. A római magánjog elavult, állapítja meg *Vivanti* e jogrend szer szülőföldjén, klasszikus ércztörvényét pedig, hogy mindenki gondoskodjék saját ügyeiről, mert kiki saját érdekei legjobb öre, felváltotta immár a földön élők és az elhullámzó emberi nemzedékek szolidaritásának ércztörvénye, mely szerint mindenki gondoskodjék más ügyeiről is, hajót tehet embertársa érdekében.

5. A *nők joga*. *Teresa Labriola* szerint² a nőkérdést nem lehet tisztán a gazdasági revolúció szempontjából felfogni. A magángazdaság átváltozása kollektívvé nem fogja megszüntetni a női *nem* és a férfi *nem* közötti antagonizmusokat, melyek a felszínen gazdasági harc alakjában jelentkeznek, de reális és tulajdonképeni alapjuk antropologikus fejlődés, mely az osztályok differenciációját megelőzte. És bárha a feminizmus egyike a megváltozott társadalmi feltételek modern eredményeinek, e kérdésnek nem csupán gazdasági oka van. A nők is gazdasági

¹ La penetrazione del socialismo nel diritto privato. Critica Sociale 1902. N. 22.

² T. Labriola: La donna nella società moderna. Roma, 1902.

osztályokra szakadnak és van ellentét a földbirtok vagy gyár tulajdonosnője és másrészt a munkásnő és parasztasszony érdekei közt. Viszont a férfinemmel szemben az összes nők *antropologikus egységet* alkotnak és ma a nők küzdelmében erősebb az egyesítő fizipszichikai elem, mint a differenciáló gazdasági. Már 1861-től kezdve (Minghetti, Peruzzi) tartományi és községi törvényjavaslatokban közigazgatási választójogot szánnak az olasz nőnek. E javaslatot Nicotera 1876-ban a kamara elé terjeszti, de elbukik vele. Az általános választói jogot a szocialista program a nőkre is ki akarja terjeszteni, de gyakorlati megvalósításáért ugyanazon okokból nem mer küzdeni, mint a belga párt. Nevezetesebbek a Codice Civile intézkedései, melyek a férjet nyilvánítják a család fejének (art. 131), meghatározzák, hogy a patria potestas az atyát illeti s ha ez nem képes gyakorolni, az anyát (art. 220), hogy a 25 éven aluli férfi és 21 éven aluli nő házasságához, ha a szülők megegyezni nem tudnak, az apa beleegyezése elégséges (art. 63) s a válásra vonatkozó intézkedések sem kedvezők a nőre (art. 150). Az örökösödési eljárásban az inferioritás nem oly mély (art. 721). Mindé kérdések a nőt azon a téren is visszaszorítják, mely eredendő sajátja: a családban. De a változott viszonyok az avult formákat egyre korhasztják s bármennyi mulasztás terheli e mezőn az olasz szocializmust, a tények ereje csakhamar helyre fog hozni mindent. A nők munkájának az »antropologikus egység« sajátosságainak megfelelő különleges korlátozásáról már megemlékeztünk. A forradalmi szocializmus álláspontja e kérdésben veszedelmesen emlékeztet a sokat gúnyolt laissez faire laissez passer-ra, érvei a régi doctrinair szabadelvűség arzenáljából valók. Az olasz nő megjelenését a *szellem* küzdőterén a szocialista párt örömmel üdvözli, mert nem haltak még ki a renaissance asszonyának nagy kvalitásai. Közel 50 ezer tanítónő fáradozik az ifjú nemzedék oktatásával, az egyetemeken azonban, melyek a nők számára már rég nyitva állanak, csak 140 hallgatónő van (1900). A kormány nőket küldött ki a külföld feminizmusának tanulmányozására. *A prostitució* — mint az olasz szocializmus megállapította — olasz földön nem főként a városi cenzalizáció eredménye és a munkabér alacsonyossága és a prostitució között nem valószínű az összefüggés annál is inkább, mert a nőket foglalkoztató textilipar nincs nagy városokban összpontosítva. A degenerált típus Lombroso az olasz prostituált 37,1%-ában figyel meg és De Albertis megállapítja, hogy az általa tanulmányozott prostitu-

áltak $\frac{2}{3}$ -a már gyermekkorában árvaságra jutott.¹ Az okok sorában lényeges a tropikus éghajlat és ennek következtében a nápolyi és szicíliai nő hírhedt tétlensége. Érthetetlen az olasz szocializmus közönye a Cod. Civ. 179—193. szakaszaival szemben, melyek, midőn az apasági keresetet csak kivételesen türik, rettenetes forrásai az olasz nő boldogtalanságának és a gyermek-nyomornak.

6. A Vatikán és az egyesített Olaszország mostoha testvérsége visszahat az olasz szocialista-pártnak a *valláshoz* való viszonyára. Az ellentétet, hogy Rómában istennek 400 hajléka van, míg sok ezer ember szűkölködik hajlék nélkül, találóan fejezi ki Enrico *Ferri*: »áhítatunk és rajongásunk tárgyát az azúr ég csillagai közül lehoztuk a földre.« Hivatalosan az olasz szocialisták magánügynek tekintik a vallást és a kereszténydemokrácia és az antiszemitizmus a papság-ellenes hagyományok folytán belátható időkgig nem számíthat ez ősi föld proletariátusára. C. *Vivanti* érdekes képét rajzolta meg egy modern szocialista vallásos gondolatvilágának. Az élet problémája — úgymond — nem oldható meg, hacsak a végtelenség nem ragadja meg a hulló fonalat s nincs értéke az életnek, ha végesnek tekintjük. Ezért kell hitnek és tudománynak karöltve keresni a megismerést. A társadalmi kérdések felfejtésében azonban a végtelent nem az életen kívül, nem a síron túl — honnan még nem tért meg utazó — kell keresni, hanem itt a földön, a kínálkozó elemekkel, végtelen vándorútján a nemzedékeknek, melyek a munka egyazon mezején váltják fel egymást. Halhatatlanná tenni életünket nincs más módunk, mint egybefűzni többi kortársaink életével és folytatni azt más életekben, melyek helyünket a föld felett betöltik.

7. A *művészet* — Enrico *Ferri* szerint — ha maradandót alkot, mindig a társadalmi eszményekből és törekvésekből fakad és célját tekintve is ugyanoda tér vissza. A *l'art pour l'art* azonban egyelőre kibírja az ez oldalról jelentkező támadásokat annál is inkább mert *l'art pour le sodalisme* — irodalomban és művészetben egyaránt — mindezideig ép oly halványan jelentkezik, mint *le sodalisme pour l'art*, ugyancsak *Ferri* levelet írt a szélsőbal volt jelöltjének, Gabriele *D'Annunziónak*, hagyja abba a házasságtörő Francescák lélektani elemzését és fordítsa fényes pillantását a bányák és rizsföldek nyomorult asszonyai

¹ Lombroso — Ottolenghi: *La donna delinquentee la prostitute*. Torino, 1891.

felé. Nem valószínű, hogy Ferrinek igaza volna. D'Annunzio az ő drágaköves stíljével, az ő selymes, lágy jelzőivel mindvégig a stíl kapitalistája marad. Michelangelo, igaz, összetörte vésőjét, midőn hírül vette, hogy a Mediciek elárulták a köztársaságot. De a Michelangelók sokkal ritkábbak, mint az árulók.

IX.

A történelmi materializmus immanens ellenmondása rövidesen az olasz marxizmusban is világlni kezdett. Az eszmék és ideológiák a gazdasági alapból származván és vele együtt változván, a logikus marxistának épen a történelmi materializmus alapján kellett követelnie, hogy a tudományos szocializmus struktúrája a különböző éghajlatok, talajok, földrajzi viszonyok (hegy, folyó, tenger, vizesés, szénbánya távolsága), valamint az alsó osztályok degeneráltságának eltérő foka szerint eltérően alakuljon át. Orthodox marxista nincs is Olaszországban. Maga *Ferri* csak *correctis corrigendis* vallja magát marxistának. Irányának *focusa*, csakúgy mint *Turatinál*: a termelési eszközök demokratikus kisajátítása az osztályharcz alapján, de *methodus* dolgában egyre élesebb a különbség közöttük, melynek a személyességig menő keserűségét ügyetlenül takarja a pártnak hivatalosan unos-untig hangoztatott »rendületlen egysége.« *Ferri* és pártfelei azt hiszik, hogy a proletariátus helyzetének Marx és Engels irataiban jövendőlt folytonos rosszabbodása és a tőkének kevés kezekben való felhalmozódása az egyetlen, törvényszerűségében felismert út, mely a cél elérésére vezethet. A szocialista-párt feladata tehát nem lehet egyéb, minthogy, ha az agitáció szabadságát biztosítva látja, a proletariátusban *megteremteni* az osztálytudatot és törekvéseinek tiszta átlátását. Ezzel szemben *Turati* és vele a szocialista-párt többsége abban a véleményben van, hogy a *Kapital*-ban megjelölt célokat csak fokozatosan javított helyzetű, gazdaságilag megerősült, szellemileg felemelt, törvényekben és munkásszervezetekben védett munkás képes valaha állandó érvénnyel megvalósítani. 1901-ben az obstrukció után *Ferri* maga is még a következőket írja:¹ »a Zanardelli-miniszterium mellett szavaztunk; nem csupán a belügyi költségvetés mellett, hanem a többi budget-t is támogattuk azért, hogy a reakció újból való kormányra jutását meggátoljuk, a mint

¹ Mouvement Socialiste. 1901. aug. 1. v. ö. még: Enrico Ferri válaszáat a Dreyfus- és Millerand-kérdésben La Petite République 1899. szept. 25.

meggátoltuk két rendbeli obstrukciós hadjáratunkkal. Megszavaztuk ama kielégítő nyilatkozatok és cselekvések folytán, melyeket a minisztérium részéről mezei proletariátusunk nagyszámú szervezetével szemben hallottunk és láttunk.« Kifejti aztán, hogy bizalmi szavazatról szó sem lehet, de minekutána 24 óra alatt a tőkés társadalom nem fejlődhetik át kollektívvé, azért, ha az elemi szabadságokat kivívták, a szocialista-párt nem maradhat tisztán negatív taktika talaján, a kiküzdött szabadságokat érvényesíteni is kell a proletariátus gazdasági és politikai szervezésében, hogy a bourgeoisie-től mentői több törvényes reformot tudjon kicsikarni.

De rövidesen éles polémiák fejlődnek ki Ferri—Turati, Lazzari—Turati, Soldi—Bissolati között. A harcokban, melyek arzenáljában nem ritkán csillogtak a bernsteinizmus és millebrandizmus kölcsönként fegyverei, csakhamar jelentkeztek a centrifugális erők. Szemben állanak a reformista és miniszterpárti Turati, az »Avanti!« és »Il Tempo« »pontifex maximusa«, Ferri, a ki nem szereti a köztársasági pártot, monarchia-ellenes és forradalmi, Arturo Labriola, a ki szereti a köztársasági pártot, monarchia- és Turati-ellenes és néha kollektivista, néha nem, Merlino, a ki nem kollektivista, de forradalmi és hajlandó bensőbben szövetkezni a népies pártokkal. Akadnak, kiket az intellektuális elemek túlsúlya aggaszt, ezek főleg arra a sajátos körülményre utalnak, hogy a 33 szocialista képviselő között csak két munkás van. Arturo Labriola »cretino e comodo legalitarismo«-nak nevezi Turati reformizmusát, a kit nem tekint többé elvtársának. A forradalmi árnyalat nyomása alatt kizárják a pártból De Marinis képviselőt, a ki nyíltan kijelenti, hogy az adott perczben nem lát politikai különbséget mérsékelt szocialisták és radikálisok között. De e szélsőségek is inkább a latin szocialistáknak a forradalmi anarchizmushoz közel járó hajlandóságában gyökereznek, semmint ama vak Marx-bálványozásban, melyet Shaw oly maró gúnnyal tör össze. A kisebbséggel szemben a parlamenti csoport túlnyomó többsége a kormány mellett szavaz többek közt külügyi kérdésekben is, nem mintha egyetértene a kabinet politikájával, de hogy megmentsse a munkásbarát hatalmat a bukástól és a kisebbik rosszat választotta a nagyobbik helyet. A vidéki sectiók legnagyobb része helyeselte ezt a politikát és az izgalmas *imolai* kongresszuson (1902) Ferri 692 mindössze leadott szavazat mellett 142-vel kisebbségben maradt, Elfogadták Borneo *Soldi* javaslatával szemben

Ivanoe *Bonomi* napirendjét, melynek lényeges pontjai a következők: 1. A reformista és forradalmi irányok azonosak és lényeges eltéréseken épülő két irányzat nincs; 2. a népies pártokkal esetenként való együttműködést illetően a kongresszus nem tér el a római kongresszuson elfogadott sectió-önrendelkezés elvétől, hacsak megnyilatkozásaiban gyökeresen nem ellenkezik a szocializmus lényegével, mely minden árnyalatú szocialistát egyesít; 3. a népfenség tiszteletben tartása végett állandó és közvetlen érintkezés kívánatos képviselők és választók között; 4. bár a jelen kabinet munkásellenes intézkedései sajnálatosak, a parlamenti szociális csoport mégis helyesen cselekedett és cselekszik, ha esetről-esetre (*di necessita contingenti e transitorie*) támogatja a kormányt és szövetséges nem-proletárius pártokkal, valahányszor a proletár szervezkedésnek a visszatérő reakciótól való megmentése elkerülhetetlenné teszi.

Ferri hivatkozik, kisebbségének igazolásául, a városok szavazataira, melyek többsége őt pártolta, míg észak ligákban szervezett agrárproletariátusa Turati mellett szavazott. De vere-ségét ez nem enyhíti és világos, hogy Milano kivételével, hol Turati személyes tekintélye sem tudta a pártot az ideiglenes szétszakadástól megmenteni, a városi pártszervezeteknek legalább külső egysége nem rendült meg. A személyes torzsalkodások emlékére, a következetlenségek és logika-hibák kölcsönös rábizonyítgatásairól, a vidéki és városi rezolúciók platonikus napirendjeiről nem érdemes tudomást vennünk, mert e három évig tartó küzdelemnek csak eredménye nevezetes: a reformárnyalat teljes diadala. Mindazáltal lehetetlen egy irányt, melyet Enrico Ferri, Guglielmo Ferrero, Arturo Labriola, Cesare Lombroso, Eomeo Soldi, Gerolamo Gatti stb. képviselnek, az evolúció felületes hangsúlyozásával eltemetni. *Az intransigentia még nem egy a demagógiával, sem a megalkuvás még nem azonos a bölcsességgel.* Az angol trade-unions legújabb fejlődése, a lordok házának Ítélete nem csekély mértékben ad új fegyvert a forradalmiak csüggedő kezébe. Egy bizonyos pontra elérve, úgy látszik, a reformizmus is csak úgy csődöt mond, mint jóval innen ezen a ponton a forradalmi irány. A kapitalizmus engedékenységének természetes határai vannak és az intranzigens szocialistát máris nyugtalanná teszi távoli délibábja Nebó hegyének, melynél tovább nem vezetheti seregét. A katakombákban két ősi üvegkoporsót találtak, melyek egyikét alig hogy felnyitották, a benne épségben megőrzött holttest porráomlott, így a másikat mind-

örökre zárva tartják. Hátha a kapitalizmus is megelégszi a fél-munkát, látván intézményeinek elporladását a beáradó levegő folytán? Íme: Ferri és társai gondolatmenete, melynek csak az a hibája, hogy a mennyire érthető volna Angliában, annyira, célját tévesztett a kezdetek kezdetén álló Olaszországban. A bölcső mellett az elmúlásról elmélkednek. De képtelenek kimutatni, hogy a munkásszervezésnek más útjai is volnának, mint a lassú erőhatások. Megérti-e egyáltalán az analfabéta caltanissettai kénbányász, ha a szocializmus lényegéről, a »forradalmi eszközökről« beszélnék ugyanakkor, midőn elfordulnak a barrikádoktól és az erőszaktól? Lehet logikai ellentmondás abban, hogy kapitalista közreműködés ölje meg a kapitalizmust, de hogy ez ellentmondást megmagyarázhassuk, elégséges az uralkodó-osztályok egymás-közi öldöklő harcát számba vennünk és a materialistische Geschichtsauffassung alapját kiszélesíteni, struktúráját meg bővíteni. »Latendenza dei fatti«-nak nevezi *Turati* azt, a mit *Kossuth* a történelem logikájának nevez és valóban a fejlődés pontjai nem hajlandók hozzácsatlakozni a marxista praemissákhoz. Kétségtelen is, hogy azt a pártot, mely Olaszországban első kísérli megvalósítani a Platón, Fourierk, Reclusk álmát: a tudomány vezérlését, mely az olasz értelmiség rokonérzését ama hite által tudta lekötöni, hogy *a tudomány alá kell rendelni a politikát és nem megfordítva*, nem térhet le az experimentális módszer és indukció útjairól bármily ragyogóan felépített hypothesis kedvéért sem.

Máshol rejlik a széthúzás veszedelme: az északi szocialisták valóban érzéketlenek maradtak eddig a déli latifundiumok és törpebirtokok szenvedéseivel szemben. A munkásvédelmi törvények ily értelmetlen, nyomorult, szervezetlen tömegekkel szemben haszontalan, írott malaszt. A Mezzogiorno keserűsége ad végtelen melegséget a Ferri-irány elvont logikájának. *Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt*: az északi és déli proletariátus ellentéte. Úgy látszik: ez az olasz szocializmus legmélyebb sebe, melyet jó ideig nem fog kiheverni. Miközben észak szocialistái kizsákmányolták szervezett munkástömegeik számára a demokrata minisztérium minden előnyét, elmulasztották ugyanakkor rákényszeríteni a Zanardelli—Giolitti-kabinetet, hogy szélesarányú reformokkal első sorban a Mezzogiorno és a szigetek elhagyott proletárjait keresse fel. Sonnino ez esetben szocialistábnak bizonyult a szocialistáknál.

Bizonyára fényes cooperatiók, munkásszervezetek, ellenállási ligák, egyetemi előadások, circoli socialisti, javult munkabérek

és lakásviszonyok jelzik a fejlődő szocializmus útját *északon*. De miközben Nápoly lazzaroniai, az Abruzzok magányos pásztorai és az Agro Romano láztól sápadt aratói közt jártam, Guy de Maupassant költeménye jutott eszembe: a *vadludakról*.

Rongyos pásztorfiú hajtja fűyörészve a szomorúan, nehézkesen lépdelő háziludak csapatját a fagyott havon. Lassan támo-lyognak, inogva, mint nehéz hajók. Egyszerre az ég pereméről kiáltást hallanak és felemelvén fejőket vadludak csapatját pillantják meg, a mint nyílsebesen, büszke lendülettel zúgnak el. És a mint a czammogó házi-ludak eltűnni látják szabad testvéreiket, ők is fel próbálják emelni súlyos szárnyaikat, de fáradtan a földre visszarogynak, miközben boldogabb társaik után sokáig száll még kétségbeesett kiáltásuk.

Maupassant látomása megértette velem a Mezzogiorno szocialistáinak pártos keserűségét.

Ifj. Leopold Lajos.